

РЕАЛЬНІ ТА УЯВНІ ЗАГРОЗИ ЕТНОРЕЛІГІЙНОГО ТЕРОРИЗМУ

Терористична атака 11 вересня 2001 року розколола постмодерну епоху на дві частини: добу, де небезпека глобальних протистоянь була адресною, суб'єктно-матеріалізованою, контрольованою й передбачуваною, і добу, коли ця небезпека стає анонімною, некерованою, вибуховою і жахливо віктимною. Політичні і військові кола, науковці і пересічна громадськість усвідомили, що світ третього тисячоліття суттєво і назавжди змінився: міжнародний тероризм не просто поповнив перелік найнебезпечніших глобальних проблем, але гостро поставив проблему світового протистояння культур і цивілізацій.

У пошуках найзагальніших, граничних причин світового тероризму філософська думка доходить висновку про зумовленість останнього глобальним зіткненням модерної, постіндустріальної і традиційної, архаїчної культур, конфліктною розбіжністю їх ментальних і соціальних структур. Традиційне суспільство, що під тиском глобалізації намагається захистити власну ідентичність, самі підвалини свого існування, вимушене боротися проти масованої експансії західної культури з її «чужорідними» для традиціоналізму цінностями (в т.ч. зниження ролі державних інститутів, секуляризації, космополітизму, емансипації жінок, пацифізму та чимало інших). Потужним засобом такого спротиву виступає агресія, яка в архаїчних формаціях практично легітимна і вкорінена в звичаєвому праві. Як наслідок, постає завдання пошуку таких форм агресивного опору, які були б ефективними проти високотехнологічної і трансконтинентальної військової організації Заходу. Ними закономірно стають терористичні акти — вони цілком відповідають вимогам мобільності, локальності, раптовості, анонімності і водночас високої вразливої сили, які висувуються в умовах протистояння сильнішому супернику. Лінія фронту за тако-

го протистояння фактично відсутня — вона роззосереджена по всій території глобального світу; боротьба ведеться з численних плацдармів і координується мобільними центрами управління, включає ескалацію насильства всередині держави, розв'язання тотальної партизанської війни, нагнітання атмосфери страху і непевності, використання новітніх технологій інформаційної епохи [1, 340]. Події останніх років засвідчили, що гігантська військова машина США та Західної Європи, навіть за наявності сучасної зброї масового знищення, можливості швидкої концентрації значних військових сил, постійної модернізації військових комплексів та нарощування їх потужності, виявилася неефективною супроти підготовлених і скоординованих дій терористів.

Проведений аналіз наукової літератури свідчить, що погляди на сутність тероризму як політичного, ідеологічного, соціально-психологічного феномену в останнє десятиліття істотно змінилися.

По-перше, поширені досі інтерпретації тероризму як кримінально-злочинного явища поступилися місцем аналізу терористичної діяльності як особливого і доволі ефективного (якщо відволіктися від моральних оцінок) типу активного політичного опору. Формування міжнародного тероризму як розвиненої, керованої, фінансованої системи застосування насильства, істотно розширило масштаби і наслідки його впливу: тероризм сприймається не просто як засіб досягнення конкретних тактичних цілей шляхом ультимативного тиску на уряд, політичні й міжнародні структури, а як вивірена стратегія цілеспрямованого розпалювання війни (російсько-чеченської, американо-афганської, ізраїльсько-палестинської та ін.) із далекоглядними геополітичними намірами.

По-друге, домінуючим стає погляд на тероризм як феномен, породжений технологіями інформаційного суспільства. Його сутність та запорука ефективності вбачається у націленості не на свої фактичні жертви, а на масову аудиторію, широкий розголос скоєних дій. Сила теракту визначається не тільки і не стільки кількістю загиблих і постраждалих, скільки мірою і концентрацією уваги, що привернуто до нього, атмосферою невротичного страху, депресії та паніки. Набуває цілком визначеного змісту словосполучення «театр терору», що фіксує двоєдиний процес: з одного боку, «прискіпливу розробку терористичного сценарію» та відповідну режисуру жахливої вистави, а з іншого — доступ до неї всесвітньої аудиторії. Ще одним важливим аспектом взаємозв'язку сучасних інформаційних технологій і терористичної діяльності стає модернізація засобів узгодження, координації, синхронізації злочинних дій у часі й просторі.

По-третє, пошук адекватної реакції на дії терористів змусив брати до уваги той факт, що розгалужена і строката мережа міжнародного тероризму у своїй діяльності керована подібною ідейною мотивацією, найчастіше релігійно-месіанського типу: скоєння актів

жорстокого насильства виправдовується рятуванням світу і боротьбою зі світовим злом в ім'я Бога, власною вищістю та обраністю, сакральністю визначеної мети.

Міркуючи про релігійно вмотивований тероризм, відомий західний релігієзнавець Коул Дюрем підкреслює, що терор в ім'я релігії є одним із найгірших зловживань цією релігією [2, 24]. Втім, факт несумісності терористичної діяльності з віруваннями та етикою основних релігій світу не затьмарює дійсності: переконання тих, хто скоював теракти, здебільшого мають незаперечну релігійну складову. При цьому релігійна мотивація в той чи інший спосіб поєднується із сепаратистськими, національно-визвольними, радикально-політичними прагненнями, відверто ксенофобними настроями, корисливими чи злочинними намірами. Це дозволяє вести мову про критерії диференціації терористичної діяльності, зокрема, виділення таких різновидів як політичний тероризм, кримінальний тероризм, етнонаціональний тероризм, релігійний тероризм тощо [3, 166].

В сучасному світі найбільшу небезпеку являє собою етнорелігійний тероризм. Етнорелігійними за змістом стають будь-які форми терористичної діяльності, спрямовані проти конкретних етнічних і конфесійних спільнот, вмотивовані ідеями національної та релігійної нерівноцінності, абсолютизацією і сакралізацією етноконфесійної ідентичності, нетерпимістю до будь-яких іноетнічних та інорелігійних виявів. Джерелом етнорелігійного тероризму є задовнена міжрелігійна і міжконфесійна ворожнеча, що маскує полярні політичні інтереси; його «священною метою» є прагнення захистити нібито spaплюжені національні чи релігійні цінності. За силою свого впливу на національні та релігійні почуття, масштабами і темпами ескалації конфліктної свідомості і поведінки, мірою загрози національній безпеці і стабільності етнорелігійний тероризм безумовно сильніший за тероризм політичний чи кримінальний.

Терористичне насильство здатні застосовувати представники будь-якої національності та віросповідання. Втім навіть простий перелік найвідоміших і найактивніше діючих терористичних організацій і рухів засвідчує, що тероризм, як засіб боротьби проти Західного світу, застосовують переважно вихідці з мусульманських країн. Культивування фанатичної переконаності в істинності й абсолютності ідей, принципів і норм ісламу в поєднанні з організованою екстремістською діяльністю, зумовили закріплення у масовій свідомості й мові, а також у політичному та науковому дискурсі небезпечних стереотипів на кшталт «ісламського тероризму», «ісламської загрози», «ісламської небезпеки», «ісламських бойовиків» тощо. «Як справжнє християнство немає нічого спільного з фанатизмом ку-клукс-клану, точно так же тероризм не можна вважати витвором ісламу, — пише колишній держсекретар США Мадлен Олбрайт. — Не можна огульно чорнити мільярд і триста мільйонів мусульман

тільки за те, що якась крихітна купка їх одновірців здійснює злочини» [4, 146]. Інша річ, що іслам — релігія не агресивно-войовнича і не екстремістська за своєю сутністю (які б витлумачення та інтерпретації вона не отримувала), є нині найсильніше політизованою.

Західна цивілізація, здійснюючи глобальну економічну, політичну і культурну експансію, стає справжньою загрозою не тільки вкоріненим нормам, символам і змістам мусульманства. Не меншу небезпеку уніфікуючих впливів та розмивання культурних геномів вона несе й країнам східної релігійної культури (буддійської, конфуціанської, індуїстської). Останні не виявляють такого агресивного спротиву західному світові, але натомість самі стають жертвами терористичних атак. Логічно постає питання: чому на даному етапі історії найбільш конфліктогенним є саме ісламський світ, де не припиняється творення локальних і міжнародних мереж екстремістських організацій?

Очевидним є те, що глобальний тероризм чинить важливі функціональні впливи на ісламську цивілізацію. Саме тому її окремі сегменти політично зацікавлені в його постійному підживленні. Ймовірно, релігійно вмотивований тероризм постає дієвим способом консолідації під ідеологією священної боротьби ісламських країн, роздертих як зовнішніми протиріччями, так і внутрішніми економічними, політичними, етнічними, релігійними конфліктами. Образ спільного ворога завжди виправдовував свій інтеграційний та мобілізаційний потенціал, спонукаючи до гуртування різні етноконфесійні спільноти, особливо у зламні моменти історії.

Мережево організований тероризм стає, по-друге, засобом розширення геополітичних кордонів ісламського світу за рахунок відсепакування від інших країн територій, заселених мусульманськими етноконфесійними меншинами і діаспорами. Особливо затребуваними в цьому контексті є націоналістичні та державницькі ідеї, що стають вихідною мотиваційною основою збурених, організованих і фінансованих сепаратистських рухів (у контексті яких або під прикриттям яких ведеться терористична діяльність).

По-третє, підживлення войовничої нетерпимості до інших вірувань, активних форм релігійного фанатизму є важливим фактором збереження традиційних інститутів та опору модерним секуляризаційним тенденціям. Це дозволяє зберегти в ісламському регіоні не тільки увесь комплекс релігійних цінностей, а й усі атрибути, символи, ресурси і засоби авторитарної духовно-політичної влади (чого Західний світ позбавився вже не одне століття тому).

Нарешті, глибинні витоки квазірелігійного фанатизму слід шукати не в релігійному вченні, етичній та правовій системі ісламу (так само, як християнства чи буддизму), а в процесах залучення до політичної активності величезних мас соціально незахищених, неза-

безпечених, уражених в своїх правах і свободах, малоосвічених людей, котрі потребують спрощеної моделі світу, вказівки на конкретних винуватців їх важкого життєвого становища і патерналістського захисту. Цим потребам вповні відповідає суворий розподіл світу за релігійною ознакою на правовірних та невірних, ворог в образі американського (британського, російського, індійського) суспільства і пророк, військовий або політичний лідер в ролі батька й захисника. Вагомими факторами підживлення і відтворення терористично-орієнтованої свідомості є: різючі майнові диспропорції між представниками різних етносоціальних та етноконфесійних груп, між рівнем життя «третього» світу і світу розвиненого, забезпеченого, цивілізованого; відсутність стабільної і дієвої державної влади, здатної протидіяти концентрації та активності терористичних організацій; низький рівень освіти та цільовий виховний вплив з боку вчителів, наставників, родичів; зовнішні обставини (сімейні, побутові), в яких виростає нова генерація (загибель рідних та руїни від бомбардувань рідко виховують всепрощення); кровна помста та ксенофобія як ментальні архетипи традиційної культури; перетворення сфер контрабанди, зброєпостачання, наркотрафіку, організованої злочинності на основний спосіб заробітку місцевих жителів; вимушена еміграція.

З особливим занепокоєнням про поширення спотвореного образу ісламу, як ідеологічного обґрунтування тероризму, говорять мусульманські релігійні діячі [5, 93-94]. Не меншою мірою актуальним є і подолання викривленого образу християнства у свідомості мусульманського світу, особливо його нових генерацій. Зрештою, діалог між релігіями приречений на невдачу без усвідомлення їх носіями глибокого протиріччя між духовно-етичними засадами великих світових релігій, з одного боку, та реальними формами функціонування релігійних інститутів — з іншого.

Не можна обминути увагою і такий аспект етнорелігійного тероризму як специфіку його психологічної природи. Відомо, що дослідження суб'єктивної, особистісної мотивації терористичної поведінки проводяться не перший рік. Попри те, що психологічні та психіатричні відомості про терористів досить фрагментарні (почасти тому, що об'єктом досліджень стає відносно невелике коло індивідів; почасти — з причин закритості інформації), а самі дослідження ще не набули систематичного характеру, певні висновки щодо особистісних якостей терористів вже здобуті і впроваджені в антитерористичну практику. На думку більшості дослідників, терористи не складають специфічної діагностично-психіатричної групи з ознаками явної психічної ненормальності [6, 110-115]. Втім, наявність сукупності певних особистісних схильностей знаходить своє емпіричне підтвердження.

Серед них — тенденція до екстерналізації, пошуку зовнішніх джерел особистих проблем, що активно живить ненависть до

представників інших етнічних, релігійних та соціальних груп (звідси — особлива жорстокість при здійсненні терористичних актів, відсутність співчуття до жертв). Відмітними рисами є: постійна оборонна готовність, подеколи параноїдальне відчуття загрози з боку інших та готовність до агресії у відповідь, надмірна зосередженість на собі, ригідність, іманентно притаманний нарцисизм, відчуття обраності, переконання у своїх видатних особистих якостях і перевазі над іншими. Етнорелігійним терористам притаманна надмірна замкненість на своїй бойовій групі, її цінностях та цілях активності, аж до ізоляції; а також емоційна нестійкість [6, 112-113]. Дослідники спеціально відзначають устремління до смерті як цільову установку: життя в очах терористів-смертників у більшості випадків постає лише засобом вирішення надважливих проблем. Більшості релігійних терористів притаманні гранична нетерпимість до інакодумців і фанатизм, породжений ідеями спасіння одновірців та повного винищення їх ворогів; непохитна віра у володіння абсолютною, єдиною й остаточною істиною (або ж у те, що нею володіють їх керівники). Звідси — переконаність у своєму месіанському призначенні (яка, власне, і відрізняє «справжніх» терористів від корисливих найманців).

В цілому свідомість етнорелігійних терористів виключає будь-яку критичну думку чи сумнів: світ в їхній уяві ніби втрачає реальні контури, стає символічним, міфологізованим, а сформовані символи набувають буттєвого, екзистенційного значення. До того ж, немає жодних сумнівів у тому, що триває розробка та вдосконалення методик кодування, гіпнозу та управління свідомістю, які активно застосовуються при підготовці терористів. Деякі з них доволі детально описані (наприклад, «Артишок», «МК-ультра», «Синій птах») і являють собою складний синтез давніх східних традицій управління свідомістю, західних психотехнік «бойового зомбіювання» (впровадження стійких гіпнотичних станів), фанатичної віри, практики застосування психотропних та наркотичних речовин [1, 334].

Глобалізація призвела до розширення географії терористичних актів та зростання їх кількості від кінця ХХ століття до 800-2000 на рік. Фактично будь-яка точка світу може виявитися потенційною ціллю терористичної атаки — раптові, ірраціональній, видовищній, руйнівній; атаки, чий локальний точковий удар матиме глобальний резонанс.

За висновком експертів, Україна наразі вільна від небезпеки системного тероризму, з якою вже зіткнулися численні країни світу. Але його ознаки та одиничні прояви, безумовно, існують. В умовах глобалізації в принципі неможливо бути унебезпеченим від загрози проникнення на територію країни більших або менших сегментів міжнародних терористичних мереж. Тим паче для країни, яка втратила «буферний» статус й залучена до участі у Міжнародній анти-терористичній коаліції.

Міркуючи про специфіку «українського тероризму», експерти відзначають, що головними його витокami і причинами є соціально-економічне становище суспільства, передусім виразна майнова поляризація. Серед всіх злочинів терористичного характеру в Україні близько 95% здійснюються у сфері економічних відносин, що свідчить про кримінальний (а не політичний чи етнорелігійний) характер цього явища [7]. Водночас живильний ґрунт для активізації екстремізму й етнорелігійного тероризму в Україні вже сформовано: криміналізація всіх сфер суспільства, непоборна система корупції, безсилля судової влади, протистояння в українському політикумі, конфліктогенне поліконфесійне середовище, правова неврегульованість становища етнічних та релігійних меншин і діаспор — все це досить вагомi чинники ескалації соціального невдоволення всередині країни і принагідні приводи для зовнішнього втручання.

Те, що Україна вже потрапила в поле зору міжнародних екстремістських ісламських рухів і через своє геополітичне становище і через геоконфесійну ситуацію, не викликає великого сумніву. Колізії між християнськими конфесіями, які майже два десятиліття складали основну доміанту розвитку релігійної сфери в Україні і одну з головних небезпек для національно-державної стабільності, відсуваються на задній план перед загрозами «ісламського чинника». Кримський півострів стає ареалом поширення міжнародних мережевих структур (Таблігі Джама'ат, Хізбат-Тахрір аль-Ісламі, Братів-мусульман), що вже утвердилися в Західній Європі і являють собою не тільки релігійні інституції, а міжнародні політичні проекти [8, 50-68]. Ситуація обтяжена тим, що іслам, який «владно і повсетериторіально входить в релігійне поле України» [9, 6], залишається організаційно розколотим, поширюється в умовах гострої конкуренції його духовних управлінь, що відбивається у протистоянні політичних інституцій та етноконфесійних меншин. Найдосвідченіші релігієзнавці дійшли висновку, що ситуація у сфері міжнаціональних і міжконфесійних відносин є настільки гострою, що «знаходиться на межі появи силових методів їх розв'язання, з'явлення в автономії міжнаціональної чи міжрелігійної війни» [10, 209].

Будь-які кордони не спроможні сьогодні захистити політичний, культурний, релігійний, світоглядно-ціннісний простір того чи іншого народу, держави від зовнішнього впливу альтернативних тенденцій: західної глобалізаційної експансії та намагань протистояти їй і «перехопити» глобальну стратегічну ініціативу. Очевидно, тероризм буде еволюціонувати і надалі, у відповідь на ускладнення соціального життя і одночасне примноження технічних, технологічних, інформаційних потужностей. Світ мусить бути готовим до того, що форми і засоби терористичної діяльності ставатимуть все

більш різноманітними і небезпечними; а ураження будь-якого соціального об'єкта (інфраструктури, інформаційних систем, транспортних мереж, енергетики) нестиме все більш руйнівні наслідки.

Етнорелігійний тероризм вже вплинув на зміну світоглядних та психологічних установок масової свідомості, став чинником ідеологічних і психологічних фобій як у релігійній, так і в нерелігійній свідомості. Останнє — сфера не тільки релігієзнавчих зацікавлень, а серйозна проблема філософського, соціально-психологічного та культурологічного масштабу.

Використані джерела

1. Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы. — М., 2002.
2. Дьюрем К. Права человека и правительственная политика по отношению к религиозному экстремизму и терроризму // Релігійна свобода: функціонування релігії в умовах свободи її буття. — К., 2004.
3. Здіюрук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України XXI століття. — К., 2005.
4. Олбрайт М. Религия и мировая политика. — М., 2007.
5. Шейх Ахмед Тамим. Терроризм и глобализация // Актуальні питання міжконфесійних взаємовідносин в Україні. Науков. збірник. — К., 2005.
6. Антонян Ю.М., Давитадзе М.Д. Этнорелигиозные конфликты: проблемы, решения. — М., 2004.
7. Крутов В.В. Интерв'ю з кореспондентом «Украина и мир сегодня» // antiterunity.org/ru/massmedia/nostiu.php — 41 к.
8. Исламская идентичность в Украине. — К., 2006.
9. Буття ісламу в Україні та світі: історія і сьогодення. — К., 2004.
10. Колодний А. Ислам і політика: Кримський контекст // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 292. Філософія. — Чернівці, 2006.